

به نام خدا

بررسی عوامل تاثیرگذار در نام‌گذاری دفترهای شعر دهه سی

یحیی کاردگر دکتری زبان و ادبیات فارسی

عضو هیئت علمی دانشگاه قم

فاطمه صادقی تبار

دانشجوی دکتری دانشگاه قم

چکیده:

عنوان یک مجموعه شعر در اولین نگاه، پلی است بین شاعر و خواننده، که می‌تواند قسمت مهمی از تفکر خویش را قبل از شروع خوانش کتاب با خواننده در میان بگذارد. عنوان‌گذاری بر مجموعه‌ها در سده اخیر رواج یافته و در نقد ادبی جایگاه ویژه و در خور توجهی یافته است چنانکه نام مجموعه‌های یک دوره را می‌توان زبان ادبی غالب آن روزگار به حساب آورد. این تحقیق در روشی توصیفی، تحقیقی و تطبیقی و با مراجعه به دفترهای شعر دهه سی و نقدهای منتقدین درباره عنوان ۹۵ دفتر شعر انجام شده است. دهه سی در ادبیات معاصر هم به سبب وقایع سیاسی و تاریخی آن و هم به لحاظ فرهنگی و اجتماعی و حضور شاعران بزرگ با سلیقه‌های شعری متفاوت و حوزه اندیشه وسیع از اهمیت زیادی برخوردار است. بررسی عنوان‌های دفترهای شعر این دوران به عنوان چکیده هر دفتر از هر شاعری، نکات برجسته‌ای را مشخص کرد؛ در دهه سی حجم کتابهای شعر منتشر شده نسبت به دهه‌های قبل فزونی چشمگیری یافت و شاعر برای نزدیک شدن به جامعه، زبان ملموس‌تری برای نامیدن کتابهایش برگزید؛ همچنین مکتب‌های ادبی و وقایع سیاسی و تحولات شخصی در نام‌گذاری دفترهای شعر بسیار موثر بوده است و عنوان دفترهای شعر، شخصیت، مسائل فرهنگی و باورها را به نمایش گذاشته‌اند که این مسئله در شعر مدرن آن روزگار هم ریشه دارد.

کلمات کلیدی: شعر معاصر، عنوان شعر، علت‌های نامگذاری، دهه سی.

۱- مقدمه:

عنوان یک اثر، نخستین امکانی است که صاحب یک اثر در اختیار دارد تا اولین توجه خواننده یا شنونده را به خود جلب کند؛ عنوان می‌تواند برانگیزاننده و مهیج باشد یا آرام و ساکن. با عنوان‌ها کتاب‌ها گم و فراموش نمی‌شوند؛ حتی اگر کتابی به دلایلی از بین برود، ممکن است نام آن باقی بماند، چنانکه به

گفته ژرژ ژنت " به راستی کارهایی هست که گم شده‌اند یا بی‌نتیجه مانده‌اند و ما چیزی جز عنوانشان نمی‌دانیم." (Genette, 1997:4) عنوان‌گذاری از دوران پیش از اسلام تا کنون در فرهنگ ما وجود داشته است و عنوان‌گذاری یکی از پل‌های ارتباطی شعر کهن و نو است؛ اما این نام‌گذاری‌ها با توجه به دوران‌های مختلف، رنگ زمانه، صاحب اثر و یا موضوع اثر را به خود گرفته‌اند. زمانی که محتوای تازه‌ای وارد یک فرهنگ می‌شود نیازمند ارائه به شکل تازه‌ای است که عنوان‌گذاری خاص دفترهای شعر رهاورد شعر نو نیمایی بود. در سیر نام‌گذاری کتابهایی که در سه قرن اول هجری از زبان پهلوی ترجمه شده‌اند بیشتر به نام قهرمانان کنشگر آن داستانها نام‌گذاری شده‌اند مانند سندبادنامه و خسرو و ریدک و... در قرن‌های بعد هم نام‌گذاری تقریباً به همان شیوه ادامه یافته و تاثیر زبان عربی بر عنوان کتابها چشمگیر است. در تاریخ ادبیات ایران غالباً نام کتاب‌ها با توجه به نام نویسنده و یا مضمون اصلی متن شکل گرفته است که متن و نویسنده را پیش از آغاز معرفی می‌کند، چون قابوس‌نامه، جهانگشای جوینی و... کتابهای متصوفه که سهم زیادی از تاریخ مکتوب ما دارند، غالباً به زبان عربی و به صورت نمادین و به زبان مجاز نام‌گذاری شده‌اند مثل کشف‌المحجوب، تمهیدات و... کتاب‌های شعرهم با عنوان دیوان و به صورت مجموعه جمع‌آوری می‌شدند کتاب‌های اخلاقی هم تاپیش از مشروطه بر اساس یک قالب مشخص و با استفاده از واژگانی خاص مثل نامه یا رساله نام‌گذاری می‌شد و بیشتر مواقع نام نویسنده در عنوان کتاب دیده می‌شد تا معرفی اثر و صاحب آن را تمام و کمال انجام دهد. ناگفته پیداست که از دوران مشروطه به بعد با تحول بنیادینی که در همه نظام‌ها و ساختارهای جامعه به وجود آمد و با ظهور صنعت چاپ، عنوان‌گذاری جایگاه بسیار خاص و ویژه‌ای در کشور پیدا کرده است؛ همچنین تحولات پی‌درپی سیاسی و اجتماعی دهه‌های بیست، سی و چهل شمسی که با ظهور شاعران بزرگی همراه بوده، این دوران را عرصه ظهور تحولات شعری و دوران چاپ دفترهای شعر سیاسی و غیرسیاسی معناداری کرده است. عنوان‌ها از این دوران به بعد کارکردهای متفاوتی را عهده‌دار شده‌اند.

۱-۱- کارکرد و اهمیت عنوان

عنوانها که از دیرباز وسیله‌ای برای تفکیک آثار از یکدیگر بودند، در دوران معاصر جنبه‌های زیباشناختی و تبلیغاتی یافته‌اند. امروزه عنوان یکی از مهمترین عوامل آستانه ورودی کتاب است که در چاپ و نشر آن از اهمیت زیادی برخوردار است و حتی گاهی طرح جلد روی کتاب هم متأثر از عنوان است. با

این توصیف می‌توان به اهمیت عنوان در دوران معاصر پی برد. اگر از ضرورت ایجاد تمایز و منحصر به فرد بودن یک اثر به واسطه عنوان صرف نظر کنیم؛ با بررسی مجموعه عنوانهای یک شاعر در طول سالیان حیات وی می‌توانیم به دغدغه و علاقمندی وی راهی بگشاییم. "گاهی نام‌هایی که برای عنوان کتاب‌ها انتخاب می‌شود به قدری معنادار است که گویی همه خطوط فکری یا زندگی شاعران و نویسندگان به صورت فهرست وار در درون آن نام‌ها گنجانیده شده است" (شیری، ۱۳۸۷: ۱۱۹) همچنین با بررسی و تحلیل عنوانهای یک دوره به نظام فکری حاکم بر آن دوره و تم‌های موجود در بستر شعری یک دوران می‌توان دست یافت. شفیع‌ی کدکنی در کتاب *زمینه اجتماعی شعر فارسی* می‌گوید "وقتی هزار یا بیش از هزار مجموعه شعر یک دوران را از دیدگاه نام مجموعه‌ها طبقه‌بندی کنیم و تجزیه و تحلیل و این طبقات را بر ادوار تاریخی یک قرن توزیع کنیم، درخواهیم یافت که در مجموع چه حال و هوایی بر هر دوره‌ای حاکم بوده است. نامگذاری دوره رمانتیسیم حال و هوای خودش را دارد و نامگذاری دوره واقع‌گرای اجتماعی و دوره رمزگرایی نیز ویژگی‌های خود را. (شفیع‌ی، ۱۳۸۶: ۴۴۲)

گزینش نام‌ها در یک دوران خاص با رویکرد یکسان گاهی می‌توانند تفکر غالب آن دوران را مشخص کنند و بررسی نام‌های مجموعه‌های یک شاعر نیز می‌تواند تفکر غالب وی در طول حیاتش و یا در طول نگارش کتاب را نمایان سازند. شفیع‌ی کدکنی با اشاره به نام‌های آثار منصور حلاج، معتقد است که از ۴۵ اثر ذکر شده از حلاج در *درفهرست* ابن ندیم تنها پاره‌ای از یک کتاب و مقداری شعر عربی مانده است، اما از روی نام آثار او می‌توان ذهنیت شاعر را ترسیم کرد "از تامل در نام کتاب‌های حلاج می‌توان به ژرفای ذهنیت او پی برد، و می‌توان مبانی جمال‌شناسی هنر او را توصیف کرد... به تعبیر باختین بافت ایدئولوژیک متن بر ما روشن می‌کند و ما درمی‌یابیم که او در بیشتر این نوشته‌ها متنی که در ذهن دارد قرآن است" (همان: ۴۴۵).

همچنین عنوان‌ها متن را ماندگار می‌کنند و نویسنده را معرفی و معروف می‌کنند و سبب به یاد ماندن یک اثر می‌شوند؛ عناوین گاهی سوالی می‌آفرینند و گاهی با ایجاد ابهام، خواننده را به خود جذب می‌کنند. عنوان‌ها گاهی موجز و مختصرخبر از متن می‌دهند و بدون عنوان گاهی متن نامفهوم است:

در قفل در کلیدی چرخید/لرزید بر لبانش لبخندی/چون رقص آب بر سقف/ از انعکاس تابش خورشید/ در قفل در کلیدی چرخید/بیرون/ رنگ خوش سپیده دمان/مانند یک نوت گم گشته/ می‌گشت پرسه پرسه زنان روی/ سوراخ های نی/ دنبال خانه‌اش... (شاملو، ۱۳۷۲: ۸۰) نام این شعر «ساعت اعدام» است.

۲-۱- ضرورت بررسی عنوان‌های دهه سی

تا پیش از نهضت مشروطه، پیوندی بین شاعر و عامه مردم نبود، اما پس از آن شاعر نیاز جامعه به روشنگری از راه شعر را احساس کرد و شعر به یاری نهضت مشروطه آمد؛ تنها راه سریع ایجاد این ارتباط، چاپ اشعار شاعران در مجلات بود. در دوران مشروطه و اندکی پس از آن ادبیات بیشتر در قالب مطبوعات منتقل می‌شد و آمار چاپ کتاب‌ها هم به این موضوع اذعان دارد. در سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰ در مجموع ۶۵ اثر شعری چاپ شد که ۱۳ دفتر شعری و مابقی به صورت مجموعه اشعار یا دیوان گردآوری شده است. "شفیعی کدکنی درباره نقش مطبوعات در دوره مشروطه اذعان می‌دارد که در خلال مبارزات مشروطه، ادبیات ایران در قالب کتاب و دیوان نبود، بلکه در قالب روزنامه و مجله متبلور شد" (زرقانی، ۱۳۹۴: ۸۰). در این دوران مطبوعات درصدد بود اشعار ملی و میهنی را سریعتر چاپ کند و شاعران مترصد بودند که شعری تازه با مضامینی تازه‌تر بگویند تا با سرعت بیشتری در دست مردم قرار گیرد. در دوران رضاشاه بازار ادبیات و چاپ کتاب مدتی از رونق افتاد، اما بعد از رفتن رضا شاه و باز شدن فضای جامعه، ورود ترجمه‌هایی از شعرهای اروپایی و آرامش نسبی جامعه، شعرا به فکر چاپ مجموعه اشعار خود به صورت دفتر شعر با اشعاری محدود افتادند که این تلاش در دهه سی به ثمر نشست و شاهد چاپ مجموعه‌های بی‌ظیری در این دوران هستیم.

دهه سی در مقایسه با دهه بیست، شاهد انتشار کتابهای شعر فراوانی بود که به گواه محمود مدبری شامل ۹۵ کتاب شعر است. این تعداد در مقایسه با دهه بیست که تنها شش کتاب شعر نو چاپ شده، آمار قابل توجهی است. از طرفی گرایش به سرودن شعر نو با ویژگی‌های خاص خودش، لزوم تغییر اساسی در همه جوانب شعر، از جمله عنوان‌گذاری که از ملزومات چاپ کتاب و قسمتی از تکمله سرایش بود، احساس می‌شده است. شاعر با تعمد و تعمق و با ارتباط به آنچه می‌خواست خواننده‌اش بداند و بخواند، شروع به انتخاب نام کرده است. این گزینش می‌تواند نوع نگاه شاعر به عنوان‌گذاری، پلی که او از گذشته به آینده می‌زند و دغدغه‌های شخصی و اجتماعی او را نشان دهد. از طرفی تحولات

سیاسی مختلف و وجود شاعران بزرگ مانند سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، شاملو و... که در ساختن شعر معاصر نقش پررنگی داشتند در این دوران از دیگر دلایل انتخاب این دهه برای پژوهش بوده است "دهه‌های سی و چهل از قرن حاضر را می‌توان دهه‌های گسترش و تثبیت شعر معاصر فارسی به حساب آورد. در این دو دهه گرایشها و جریانهای گونه‌گونی در شعر معاصر رخ نمود و در هر یک از این جریانها شاعران متعددی، آثار و اشعاری چاپ و منتشر کردند؛ آثاری که برخی از آنها در زمره خواندنی‌ترین و ماندنی‌ترین آثار در شعر و ادب فارسی به شمار می‌روند" (پورچافی، ۱۳۸۴: ۱۹۳)

بسیاری از عناوین انتخاب شده برای کتابهای دهه سی از ظرافتهای ادبی و هنری بسیاری برخوردارند و هدف واشکافی این ظرافتهاست که حاصل دورانیست که شعر محملی بود برای بیان اندیشه و از طرفی بازار چاپ و فروش کتاب در حال رونق گرفتن بود و شاعر و مخاطب هر دو بی‌صبرانه در پی چاپ کتابی نو با حرفهایی تازه بودند. در این دهه علاوه بر حقیقت یافتن شعر معاصر، رمانتیسیم و احساس‌گرایی در سالهای آغازین سکان‌دار اصلی شعر بود و پس از آن اوضاع خفقان‌آمیز اجتماعی بعد از حوادث کودتای مرداد ۳۲ که دوران پرفراز و نشیبی از لحاظ سیاسی بود، شعر به سمت نمادگرایی و سمبولیسیم پیش رفت و شاعران را بر آن داشت تا در لفافه نماد، سخن‌سرایی کنند. در این تحقیق به بررسی عنوان‌های دفترهای شعر به عنوان یک کل تاثیرگذار در دهه سی پرداخته‌ایم و سعی کرده‌ایم با نگاهی به اوضاع زمانه مورد نظر، نگاه و ایده شاعر برای انتخاب عنوان مورد نظر برای دفتر شعرش را از دورن این دفترها جستجو کنیم. و یا از مقدمه‌ها، دیدگاهها، نقل‌قول‌ها و یا هر سرنخی که ما را به علت انتخاب عنوان خاص برای حک شدن بر دفتر شعر رهنمون سازد. از این رهگذر به شناسایی بیشتر شاعر و شعر دهه سی خواهیم رسید.